

O Židech za druhé republiky

Markéta Kittlová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
marketa.kittlova@seznam.cz

Publikace *Rozpad židovského života* se zaměřuje na období tzv. druhé republiky, které trvalo přesně 167 dní, od 30. září 1938 do vzniku Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939, a to z hlediska společenských změn, které v Československu nastaly po vynuceném přijetí mnichovské dohody, a jejich vlivu na osudy židovské menšiny v Československu. V doposud demokratické společnosti se kvůli pocitu ohrožení, frustrace a strachu ze sílcí moci nacistického Německa velmi rychle začaly prosazovat nesnášenlivost vůči menšinám, netolerance, antisemitismus. Nejdříve jen formou slovních útoků v novinách, postupně však jako konkrétní kroky vedoucí k vylučování Židů z veřejného a kulturního života. Na tuto palčivou a stále nedostatečně probádanou problematiku nabízí kolektivní monografie promyšleně komponovanou koláž pohledů z různých stran. Jednotlivé studie lze číst samostatně, zároveň je však možné sledovat, jak se navzájem doplňují, prohlubují a jak vzájemně komunikují. Výsledný obraz se tedy před čtenářem skládá postupně, každý příspěvek funguje jako příslovečný kamínek v mozaice, jejíž konečná podoba je velmi pestrá. Přínos monografie spočívá také ve skutečnosti, že se sice soustřeďuje na osudy židovské menšiny za druhé republiky, ale přesto se neomezuje pouze na ně. Prostřednictvím podrobného zpracování dané tematiky totiž nepřímo formuluje i příspěvek k uvažování o (kulturní) historii českého národa ve 20. století a o tom, jak velký vliv měly dějinné události na utváření jeho povahy. Tento aspekt pojmenovává v jedné ze studií Blanka Soukupová: „Kapitulace a následné ‚přizpůsobování se‘ novým společensko-politickým podmínkám však neohrozily pouze svět materie, ale také [...] svět ducha. A proto zabývat se Mnichovem znamenalo, znamená a bude znamenat také uvažovat o jeho dopadech na český národní charakter“ (s. 15).

K pestrosti přispívá i použitá metoda, jíž je ve většině příspěvků konfrontace mediálně prezentovaných postojů k židovství, antisemitismu či k aktuálním událostem: skládání, porovnávání a objasňování optik reprezentovaných ať už jednotlivci, nebo skupinami nacházejícími se na různých místech kulturního a ideového spektra tehdejší společnosti. Přestože monografie slibuje sledování reflexe zmíněných jevů i v dobové literatuře (a slib plní, citována jsou například díla Halasova, Holanova, bratří Čapků, Seifertova, Demlova, ale také vzpomínkové knihy Židů, kteří emigrovali nebo přežili koncentrační tábory), nejčastěji uváděným, interpretovaným a usouvzažňovaným zdrojem jsou periodika: od krajně pravicových po ta levicová (komunistický tisk je zmiňován jen okrajově, což je způsobeno tím, že již v říjnu 1938 byla zakázána činnost KSČ, a tedy nesměly vycházet ani komunistické tiskoviny).

Prvním vhladem do problematiky je úvodní studie Blanky Soukupové „*Svár demokracie a totality*“. *České myšlení za tzv. druhé republiky (Historiografické úvahy o národní identitě v čase společenské krize)*, která přibližuje zjitřenou atmosféru bezprostředně po

uzavření mnichovské dohody. Zprostředkovává první, velmi emotivní reakce na Mnichov, objevující se v různě zaměřeném tisku i v literatuře, ale snaží se popsat i první projevy fašizace společnosti a nastínit její příčiny. Studie je spíše náčrtem situace než podrobným rozbořem, funkci úvodního seznámení však plní dobře. Zachycuje totiž množství rozmanitých hlasů, z nichž zatím žádný není dominantní. Podobně sumarizující charakter má i studie *Antisemitismus v českém denním tisku v období druhé republiky*, v níž Petr Bednařík zkoumá, jakým způsobem se v denním tisku vycházejícím za druhé republiky projevoval antisemitismus. Studie uvádí důležité souvislosti a dokresluje představu o daném období. Bednařík se zabývá např. dobovou cenzurou a tím, jak vypadal tehdejší novinářský provoz (uvádí také náklady jednotlivých periodik, což činí jeho rozbor ještě ilustrativnějším). Jako jediný z celého autorského týmu si všímá toho, jak se sílí snaha ochránit národní zájmy a s ní spojený antisemitismus projevovaly v jazyce: jazykovým purismem, běžným užíváním negativně zabarvených výrazů označujících Židy (paraziti, cizopasníci), výraznou metaforizací jazyka novinových příspěvků (přirovnávání národa k potápějící se lodi, nemocnému tělu, pecnu chleba, z něhož někdo ukrájí další a další krajíce). Analýzu velkého vzorku článků, v nichž sleduje nejen sílíci projevy antisemitismu, ale i slábnoucí odpor vůči němu, zakončuje Bednařík šokující, i když vzhledem k vývoji událostí logickou douskou: „V tomto období [od konce ledna 1939, M. K.] již ve sledovaném tisku nenalezeme texty, které by proti antisemitismu vystupovaly“ (s. 218).

Následující příspěvky už zachycují podrobněji jednotlivé hlasy, jejichž množství a charakter načrtávají dvě výše uvedené studie: od těch nenávislně útočných až po ty, které odvážně vystupovaly na obranu demokratických hodnot. Josef Šebek ve studii *Katolicismus a antijudaismus na konci 30. let a za druhé republiky v českých zemích* věnuje pozornost tomu, jak na krach ideálů první republiky nahlíželi katoličtí novináři a intelektuálové. Jeho studie se vyznačuje poctivou, takřka minuciózní prací s prameny (která je ostatně příznačná pro většinu textů v monografii). Šebek sleduje příspěvky v katolických periodikách v tomto období, ale všímá si také až ostudných článků katolických autorů v profašisticky orientovaných periodikách. Skrze rozbor rétoriky a motivace vybraných textů dochází k tvrzení, že v případě katolíků nešlo až na výjimky o explicitní antisemitismus, ale spíše o antijudaismus, způsobený obavami z přílišného vlivu Židů v hospodářství a kultuře, nikoli ovšem rasově motivovaný. Avšak, jak Šebek říká, hranice mezi těmito dvěma druhy xenofobie je velmi tenká. Ještě úžeji pojatým vzhledem do této problematiky je následující studie *Demlovy podivné Šlěpěje*, v níž Marek Nekula provádí zevrubný rozbor Demlových příspěvků v katolických časopisech, *Šlěpějí XXII*, ale i jeho knižních prací z tohoto období. Upozorňuje na vyhocený a až nenávislný antisemitismus těchto textů, který je podle Nekuly zavržením hodný také proto, že Deml byl v této době veřejně známou osobností a musel vědět, že jeho slova budou mít značný vliv.

V následující studii *Milena Jesenská a ti druzí. Angažovaný odpor proti antisemitismu za druhé republiky* se Jiří Holý zabývá čtyřmi výraznými osobnostmi, které se různými způsoby, z různých názorových pozic, nicméně stejně neohroženě a statečně angažovaly proti antisemitismu a také proti lhostejnosti vůči trpícím: Milenou Jesenskou, Jaroslavem Šimsou, Přemyslem Pittrem a Jaroslavem Krejčím. Prostřednictvím čtyř osudů, z nichž tři skončily tragicky, zdůrazňuje Holý to, co je implicitně přítomné i v ostatních příspěvcích monografie: vědomí, že je neustále nutné mít na

mysli i morální aspekt celé problematiky —, a to i přesto, nebo možná právě proto, že přes všechny poznatky dnes nejsme a ani nikdy nebudeme schopni plně pochopit, jak skutečně těžká a složitá tehdejší situace byla. Připomíná, že je neustále nutné vyzdvihovat a dokládat statečnost jedněch a upozorňovat na (v lepším případě) lhostejnost druhých. V tomto smyslu navazuje na Holého příspěvek studie Jakuba Drápala *Postup advokacie proti židovským advokátům za druhé republiky a těsně po ní*, která umožňuje takřka den po dni (převážně prostřednictvím informací získaných z archivu České advokátní komory) sledovat, jak čeští advokáti za druhé republiky postupovali proti svým židovským kolegům. Drápal se v této souvislosti zamýšlí nad vztahem právní postizitelnosti kroků, které vedly k úplnému zastavení činnosti židovských advokátů, a morální odpovědnosti za ně.

Pohled na to, jak za druhé republiky postupovali a jak se s vývojem událostí vyrovnávali samotní čeští Židé, přinášejí a zkoumají dvě následující studie, které se zároveň vhodně doplňují. V příspěvku *Reflexe Mnichova a českožidovské strategie v období tzv. druhé republiky* líčí Blanka Soukupová způsoby, jimiž se čeští Židé, ať už individuálně či v rámci svých organizací, stavěli k Mnichovu a následnému vývoji událostí a zhoršující se společenské situaci, která pro ně znamenala postupné vylučování ze sfér veřejného života: od bezvýhradného přihlášení k českému národu a jeho kulturní tradici, víry v jeho šlechtnost přes zdůrazňování politické loajality k strategii sebezpytování. Tázání Židů, čím si vysloužili takovou nenávist, a upřímná snaha nalézt odpověď a domnělou příčinu nenávisti odstranit, je jedním z nejzoufalejších momentů celé problematiky. Soukupová píše: „Trápení obětí neznalo konce, zatímco skuteční viníci tragédie české a českožidovské identity během tzv. druhé republiky pokračovali v mnoha případech po skončení druhé světové války ve svých profesních i společenských kariérách“ (s. 186). Oblouk vedoucí od optimismu k beznaději a pocitu křivdy je nejznatelněji vyklenut ve vztahu českých Židů k emigraci. Ta byla na začátku daného období vnímána jako zrada vlastního (českého) národa, ale na jeho konci, kdy už byla zřejmá nevyhnutelnost tragického vyústění, příslušníci českožidovského hnutí považovali tuto možnost za přípustnou.

Jakýsi pendant k této studii představuje příspěvek Michala Topora *Historik Evžen Stein (1902–1943): pokus o portrét*. Zatímco Soukupová sleduje strategie, kterými se čeští Židé vyrovnávali s rostoucím antisemitismem, Topor se věnuje konkrétnímu případu reakce na stále obtížnější situaci v Československu za druhé republiky. Evžen Stein prošel podobným vývojem — a Topor to dokládá úryvky z jeho esejů, článků a studií — jako českožidovské hnutí jako celek: od optimismu k pocitu zoufalství a nenapravitelné křivdy. Zároveň sleduje i zcela specifickou Steinovu cestu od židovství ke křesťanství, respektive ke snaze o sblížení obou náboženství, v nichž nalézal společné základy a společnou řeč. Autor se zároveň dotýká i obecnějšího problému, který ve výše zmíněné studii letmo zmiňuje i Blanka Soukupová: krize identity, jež je příznačná pro velkou část židovských intelektuálů a spočívá ve snaze přimknout se k národu, k většinové společnosti, splynout s ní, zároveň však opakovaně naráží na utopičnost takového úsilí. Židovskou perspektivu — tentokrát zvenčí — postihuje v článku *Předvečer prvního churbanu. Reflexe eskalující sudetské krize očima židovského tisku v Palestině ve dnech 1. až 15. září 1938* Zbyněk Tarant, když analyzuje mediální obraz Československa v těsně předmnichovských dnech, a to prostřednictvím novinových příspěvků ve třech izraelských denících. Jinými cestami dochází k týmž

závěrům jako Blanka Soukupová: také izraelští Židé si Československo idealizovali a pevně věřili v mýtus šlechtného českého národa.

Monografii uzavírá studie Jaroslava Meda *Židé a druhá republika*, která funguje jako dovětek a dokreslení, vsazuje celé téma do širšího, i když velmi stručně pojednaného kontextu: Med líčí období druhé republiky jako jakýsi návrat k antisemitským tendencím probuzeným k životu již v 19. století. Zabývá se jejich příčinami a také povahou antisemitismu, který byl ve většině případů motivován profesně konkurenčními důvody nebo vyzdvižením vlastenectví (Židé byli chápáni jako cizinci) spíš než rasově. Vlastně tak shrnuje to, co podrobněji a zároveň rozmanitěji ohledávají všechny ostatní studie; zde se spojují pomyslné linie procházející všemi texty tohoto souboru. Tvoří je opakované zdůrazňování určitých zlomových momentů, v různých kontextech nasvícené výroky některých osobností, opakovaně se vynořující motivy a situace. Ať už jde o pragmatismus Ferdinanda Peroutky, který se ve světle slov a činů jeho kolegyně Mileny Jesenské může jevit přinejmenším jako zbabělý, o plakáty informující o obnovené premiéře *Prodané nevěsty*, na nichž nebylo uvedeno jméno židovského režiséra Hanuše Theina, nebo o líčení frustrace, traumatu a beznaděje, jimiž bylo nasyceno ovzduší druhé republiky. I díky těmto vnitřním souvislostem, jejichž sledování odkrývá nové významy, můžeme na závěr konstatovat, že cíl, který vytkl v předmluvě Jiří Holý, tedy poskytnout základní průzkum dosud nedostatečně reflektovaného období druhé republiky z hlediska problematiky vztahu většinové společnosti k židovské menšině, a zároveň být varováním před opakujícími se dějinami, se autorskému kolektivu podařilo naplnit.

AD:

Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky, eds. Jiří Holý a Marcela Zoufalá. Academia, Praha 2016 (Judaica, sv. 21), 301 s.

